

bundna till människor av kött och blod. De står så att säga till förfogande. När Sprengtporten under en av sina utdragna resor på kontinenten hamnar i Nederländerna, och därifrån hämtar sin andra hustru, tar han också med sig ett republikanskt ideal som han tror sig kunna omsätta i ett Finland som har frigjort sig från svensk överhöghet. Men frigörelsen förutsätter erövring; och republiken måste ackordera med despotin.

Programmet var både egensinnigt och orealistiskt. När Finland fyra generationer senare frigör sig från despotin, blir det högst motvilligt en republik. Ramel är litet väl ivrig att tilldela Sprengtporten rollen som en statsbyggandets pionjär. Hegelianen J V Snellman, ur-fennoman och konservativ statsfilosof, står här på ett besvärande sätt i vägen. Snellman kan komma på kant med överheten, men för att reformera

måste han förbli undersåte. När han blev finansminister såg han till att storfurstendömet fick ett eget mynt år 1865; hans samlade skrifter är utgivna av finska staten; framför Finlands Banks huvudkontor sitter han gjuten i brons.

Ett minnesmärke över Sprengtporten skulle vara svårare att försvara. Som generalguvernör framstår han närmast som en katastrof, ohjälpligt passerad av utvecklingen, strax avskedad. Av både Katarina den stora och Alexander I var han missaktad, en tjetmäns som aldrig hade några pengar, en författare till traktater och inlagor som ingen brydde sig om i Petersburgs kanslier och korridorer, en surpappa som gjorde Armfelt – större som kvinnotjusare, framgångsrikare som nationsgrundare – till fiende och som stötte bort sin ende son.

Och samtidigt är han naturligtvis en tidens man om någon. Han

dras obevekligen till det nya, han fångas av handlingen – även om han själv inte sprudlar av handlingskraft, bortsett från de lyckliga åren i Brahelinna – och han blir dyster och fjär när något går som han inte tycker att det ska gå. Det gör det ofta. Som politiker var han med andra ord en nolla.

Men det är inte en politiker, inte ens en totalt misslyckad statsman som Stig Ramel har porträtterat. Det är en övergångsfigur och som sådan utan tvivel minnesvärd. Han tar risken att bli förrädare och samtidigt risken att andra får utföra och ges äran för det han själv ställs vid sidan om – kampanjer och krigsföretag. En tragisk gestalt som i Ramels styva karakteristik aldrig upphör att fascinera.

Anders Björnsson (andersbjornsson@telia.com) är frilansskribent.

HISTORIA

Den svenske bonden har blivit historia

Av Klas Östman

Inget är som det var förr. Men det var det inte förr heller. Också på 1800-talet suckade man över hur det gamla odlingslandskapet hade förvandlats till oigenkännelighet av moderna brukningsmetoder. Nu är dock det svenska jordbrukets historia färdigskriven. Förmodligen för gott.

MED FEMTE och sista delen av Det svenska jordbrukets historia avslutar nu LT:s förlag, en avdelning inom Natur och Kultur, ett av de mest ambitiösa utgivningsprojekt som förekommit på svensk bokmarknad

under senare år. Ett drygt halvdu-sin agrar- och ekonomhistoriker har bidragit; huvudredaktör är Jan-ken Myrdal, professor vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU. Varje läsare kommer att göra egna oväntade upptäckter bland 6000 års jordbrukshistoria, beskriven på mer än 2000 påfallande välskrivna sidor.

Också gödsling och täckdikning kan bli föremål för ren lustläsning, visar det sig.

Själv har jag fäst mig vid de ständiga förändringarna inom den modernäring som nog de flesta lite vagt föreställer sig som i stort sett sig lik under årtusenden. Det är nämligen tydligt att det aldrig har funnits något "akta" och tidlöst jordbrukslandskap. Redan de allra första uppodlingarna gjorde slut på en tillgång som inte kunde förnyas, det näringsrika humusskikt som hade ansamlats i stenålderns ädellövskogar. Nya ekologiska strategier måste utvecklas, med kringflyttning av åkrarna; något som i sin tur ersattes – omkring 400-talet – med så kallade inägo-utmarkssystem, baserade på kreaturgödsling.

En mycket hög förändringstakt är inte heller något som hör bara de senaste decennierna till. Antalet boende på landsbygden var som allra

Jan Berglin sammanfattar den svenske bondens samtidshistoria, något mer komprimerat än författarna till verket som recenseras nedan. Också de bemannade fyrarnas avveckling, hyckleri på internationella kvinnodagen och den förbisedda gruppen "gråbögar" betraktas stornäst i den nytukomma **Pytte Berglin** (Galago förlag, 2003). Liksom förhållandet mellan K G Hammars teologi och våra framtida pensioner. Och figurerna lystrar i vanlig ordning till namn som Jitterbäck och Flakmyr.

störst kring 1870. Åkerarealen var då, skriver Carl-Johan Gadd i verkets del 3, Den agrara revolutionen, i runda tal tre och en halv gånger så stor som den varit år 1700. Byarna var nästan upplösta genom skiftesreformerna. De stora våtmarker som funnits ännu i början av 1800-talet, då gäddor om våren kunde simma ända upp till bytorget, var på de flesta håll utdikade och försvunna ett halvsekel senare. En skomakare från östra Småland, Jonas Stolt, beskrev saken så här på 1870-talet:

"Om någon av de unga kommer att få läsa detta, så skall de nog få bra svårt att begripa att jordytan på så kort tid som 56 år har kunnat förvandlas, så att ingenting finns som är sig likt från den tiden!.../så långt

ögat räcker att se, som nu är betydligt [längre] emot vad det då var, till höger och vänster så är det nu förvandlat till åkrar och torra marker där som då var skog och mossar och fisken hade sin fria gång."

Vid samma tid kunde människor i andra delar av landet se tillbaka på ännu snabbare och mera genomgripande förändringar. I delar av Norrlands kustområden hade åkern tioudblats sedan 1700-talets början. Och i det norrländska inlandet hade åkerbruk införts för första gången någonsin. När de områdena nu sakta avfolkas kan det alltså ses som slutandet av en kort historisk parentes. Faktiskt fortsatte åkrarna i övre Norrland att växa ända fram till 1950. Det är inte mer "naturligt" att

folk bor på den norrländska landsbygden än att de bor i Rinkeby.

Det svenska jordbrukets historia utmanar många fler invanda bilder av vad som egentligen är gammalt och fornt. Knuttimrade hus, exempelvis: i det synnerligen långa perspektiv som de fem delarna tillsammans ger, framstår knuttimringen som en ganska sen innovation. Det var inte förrän under tidig medeltid som den blev dominerande. Och sädesfälten har inte varit gula särskilt länge. De brukade skifta i alla regnbågens färger, eftersom de var så fulla med ogräs. Att hästens storhetstid i jordbruket inföll på 1900-talet ingår nog inte heller i gängse föreställningar; den första fasen i mekaniseringen av jordbruket bör

lämpligen kallas för "hästmekaniseringen" därför att den var baserad på hästkrafter, i ordets rätta bemärkelse. De nya slättermaskinerna och självbindarna både drogs och drevs av hästar, medan oxarna gjorde sorti ur historien.

ENVIS ÅLDERDOMLIGHET

Bullerbyn och Lönneberga präglar våra föreställningar av hur det var "förr", utan närmare bestämning. I själva verket representerar Astrid Lindgren-landet en snabbt förbiilande episod i vår historia och det är bra att vi blir påmind om det, nu när sökandet efter bondsk äkthet är en stor affär för reklammakarna.

Likväl kunde en del mycket ålderdomliga sedvänjor och arbetssätt dröja sig kvar långt fram i tiden. I östra Sverige envisades man således med att använda sig av årdret som plöjningsredskap, flera hundra år efter att nästan hela det övriga Europa hade gått över till plogar (som är tyngre och försedda med en skiva som vänder jorden, inte bara ristar fårer i den). Orsakerna till östsvenskarnas sega kärlek till årdret är tydligen fortfarande oklara, men förmodligen spelade det in att det redskapet inte torkade ut jorden lika mycket som plogen. Östsvrige har ofta torka på försommaren. Det ansågs också att årdret var bäst på steniga jordar och till att skära av kvickrot med. Frågan är dock hur stor traditionens egen makt var. Nedärvda kulturella föreställningar kan göra att folk i generation efter generation använder annan teknik än den som förefaller vara den bästa möjliga. På det finns tydliga exempel från andra tider och länder, men också från andra delar av det svenska jordbruket: varför i all världen är det fortfarande så svårt att äta det utmärkta hästköttet och på så sätt få maximal avkastning av Brunte?

Eftersom jordbruket dominerade samhället ända fram till 1800-talets slut har verkets olika författare också

tagit sig an övergripande ekonomiska och sociala förhållanden. Därmed närmar man sig den sorts historieskrivning som den franska Annalesskolan brukar förknippas med: rensad från tillfälligheter och händelser – som med Ferdinand Braudels berömda ord bara är "skummet på ytan av historiens ocean" – och istället inriktad på sekellånga konjunkturen och än mer långvariga strukturer. Ibland blir det kanske lite väl långsiktigt. Jag ställer mig något undrande till vad man egentligen tjänar på att utreda om Sverige kan eller inte kan kallas "feodalt" från 1100-talet till 1800-talets början. Janken Myrdal (författare till del 2) anser att det kan det. De två grundläggande elementen i feodalismen var att makten i samhället baserades på jordägande och att den härskande gruppen hade privilegier som garanterades av staten, menar han. Och eftersom dessa två grunddrag i samhället var sig lika från tidig medeltid till frihetstiden, var Sverige feodalt under hela perioden.

Mest intressant är här kanske Carl-Johan Gadd, som har ett något kortare perspektiv. Han lägger särskild tonvikt vid hur böndernas egendomsrättigheter kontinuerligt förstärktes från slutet av 1600-talet. Det stora reduktionsbeslutet vid 1680 års riksdag, då adelns "feodala" makt över jordägandet började brytas, blev i Sverige startskottet för utvecklingen mot ett modernare, mer ovillkorligt jordägande: en utveckling vilken hade sin motsvarighet i andra västeuropeiska europeiska länder. Gadd ser förändringar av den europeiska egendomsrätten som avgörande för den kraftiga produktivetsförbättringen i 1700-talets jordbruk. Vilken i sin tur var en förutsättning för 1800-talets industrialisering. Utan agrar revolution, ingen industriell.

De två sista delarna i verket blir av naturliga skäl något mindre av totalhistoria, eftersom jordbruket

under 1900-talet snarare har påverkats av det övriga samhällets förändringar än varit drivkraften bakom dem. Speciellt den nu utkomna, avslutande delen, *Jordbruket i välfärdssamhället*, är långt mer än de tidigare en historia om statliga stödformer. Eller annorlunda uttryckt, om insatser för att åstadkomma nedläggningar i ordnade former av en verksamhet som på bara ett drygt sekel har förvandlats från samhällets självklara grundbult till problematisk kvarleva.

Men också i denna del finns sådant som är högintressant även för den läsare som inte riktigt kan engagera sig i skildringar av LRF:s inre liv. Äta måste vi nämligen fortfarande. Och inget visar väl matkulturens tvära växlingar på ett tydligare sätt än 1940-talets logotype för bekämpningsmedlet Germisan, med sädesstrån muntert spirande ur ögonhålorna på en döds-skalle. Det var långt ifrån dagens svärmande för glada grisar från Lönneberga. Kanske är det så att bara det som är ohjälpligt förgånget kan idylliseras.

Klas Östman (klas.ostman@chello.se) är redaktör för *Svensk Tidskrift*.

BOKFAKTA

Det svenska jordbrukets historia, band 1–5, (Natur och Kultur/LTs förlag, 1998–2003)

Band 1. Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen, Mats Widgren, *Jordbrukets första femtusen år: 4000 f. Kr – 1000 e.Kr.* 1998, 504 sidor.

Band 2. Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen: 1000–1700.* 1999, 407 s.

Band 3. Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen: 1700–1870.* 2000, 415 s.

Band 4. Mats Morell, *Jordbruket i industrisamhället: 1870–1945.* 2001, 392 s.

Band 5. Iréne A. Flygare, Maths Isacson, *Jordbruket i välfärdssamhället: 1945–2000.* 2003, 391 s.